

ORCID: 0009-0004-8229-8847

**HOZIRGI O‘ZBEK NASRIDA BADIY MAKON TIPOLOGIYASI (NAZAR
ESHONQUL HIKOYALARI MISOLIDA)**

Chuliyeva Nilufar A‘zam qizi

*O‘zbekiston Milliy universiteti doktoranti,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
nilufarchuliyeva19@gmail.com*

Annotatsiya. Badiiy makon va zamon tushunchasi adabiyotshunoslikdagi markaziy nazariy muammolardan biri sanaladi. Hozirgi o‘zbek nasri badiiyatidagi o‘zgarishlar ijodkor badiiy tafakkuri, mahorati va uslubining natijasi o‘laroq vujudga kelmoqda. Ushbu xususiyatlarni umumiy bog‘liqlikda yoritish adabiyotdagi zamon va makon masalasini o‘rganish talabini qo‘yadi.

Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek nasri janrlarida, xususan, hikoya janridagi badiiy makon tasviri, xususiyatlari va tipologiyasi o‘rganilgan. Mazkur tahlil yozuvchi Nazar Eshonqul hikoyalari misolida amalga oshirilgan. Hikoyalardagi badiiy makon tasviri va tipologiyasini aniqlash janrning yutuqlari, uning kompozitsion xususiyatlari va ijodkor mahoratini ko‘rsatishga xizmat qilgan. Shuningdek, mazkur tahlil ijodkor hikoyalarining mavzuviy ko‘lami, ularda aks badiiy g‘oya va muallifning borliq haqidagi qarashlarini ifodalashga daxl etadi.

Kalit so‘zlar: nasr, janr, hikoya, badiiy zamon, badiiy makon, badiiy makon tipologiyasi, ijtimoiy makon, tabiiy-geografik makon, psixologik makon.

**THE TYPOLOGY OF ARTISTIC SPACE IN MODERN UZBEK PROSE (ON
THE EXAMPLE OF NAZAR ESHONKUL'S STORIES)**

Annotation. The concept of artistic space and time is considered one of the central theoretical problems in literary studies. Changes in the artistry of modern Uzbek prose are emerging as a result of the creator's artistic thinking, skill, and style. Illuminating these features in their general interconnection necessitates the study of the issue of time and space in literature.

This article examines the depiction, characteristics, and typology of artistic space in contemporary Uzbek prose genres, particularly in the short story genre. This analysis was conducted using the stories of writer Nazar Eshonqul as examples. Identifying the depiction and typology of artistic space in the stories served to demonstrate the achievements of the genre, its compositional features, and the mastery of the creator. Additionally, this analysis addresses the

thematic range of the author's stories, the artistic ideas reflected in them, and the author's views on existence.

Keywords: prose, genre, story, artistic time, artistic space, typology of artistic space, social space, natural-geographic space, psychological space.

ТИПОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОСТРАНСТВА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ НАЗАРА ЭШОНКУЛА)

Аннотация. Понятие художественного пространства и времени считается одной из центральных теоретических проблем литературоведения. Изменения в художественности современной узбекской прозы возникают как результат художественного мышления, мастерства и стиля творца. Освещение этих особенностей в общей взаимосвязи требует изучения вопроса времени и пространства в литературе.

В данной статье исследованы изображение, особенности и типология художественного пространства в жанрах современной узбекской прозы, в частности, в жанре рассказа. Данный анализ осуществлен на примере рассказов писателя Назара Эшонкула. Определение образа и типологии художественного пространства в рассказах послужило демонстрации достижений жанра, его композиционных особенностей и мастерства творца. Также данный анализ затрагивает тематический охват рассказов творца, отражение в них художественной идеи и выражение взглядов автора на бытие.

Ключевые слова: проза, жанр, рассказ, художественное время, художественное пространство, типология художественного пространства, социальное пространство, природно-географическое пространство, психологическое пространство.

KIRISH.

Har bir adabiy ijodkor asar yaratar ekan, hayotning ijodiy nusxalangan qismiga, kichik bir olamga o‘z nuqtayi nazariga ko‘ra asos soladi. Bu olam mukammal bir tizim bo‘lib, bunda har bir uzvning o‘z vazifasi bor, albatta. Mana shu badiiy asar olamida makon deb atalmish adabiy-estetik kategoriya borki, u badiiy g‘oyaning amalga oshish maydonini, voqealarning yuz berish fonini, qahramonlarning his-tuyg‘ularini va ijodkorning uslubini ko‘rsatadi.

Hozirgi o‘zbek nasri ham muayyan adabiy jarayon bosqichlaridan o‘tib kelmoqda. Zero, badiiy adabiyot jamiyatlar, insonlar o‘zgarishini o‘lchab boruvchi ruhiy, falsafiy-ijtimoiy barometr hisoblanadi. Shunday ekan, bu omillarga parallel ravishda bu o‘lchagichning ko‘rsatkichlari, akslari ham o‘zgarib boradi. Bu jarayon, albatta, adabiy hodisalar, adabiy turlar va ularning janrlarida yaqqol ko‘rinmoqda. Xususan, nasriy janrlar va ularning badiiy xususiyatlari takomili adabiy jarayonning yutuqli jihatlaridan biri deyish mumkin. Dunyo va o‘zbek adabiyotidagi bosqichlar, oqimlar; adabiy jarayondagi muayyan hodisalar natijasi o‘laroq, zamon va makon haqidagi sodda tasvirlar murakkab shakllarga o‘z o‘rmini bo‘shatib berdi. Ya’ni nasriy asarlarda, dastavval, faqat ketma-ket voqealar joylashadigan fon sifatida ishlagan zamon va makon tushunchasi hamda tasviri vaqt o‘tib, inson ruhiyati, ijtimoiy-

iqtisodiy, falsafiy tushunchalar bilan bog‘langan murakkab adabiy-estetik kategoriyaga aylandi. Mazkur jarayon, albatta, adabiyotshunoslikda badiiy zamon va makon muammosi ko‘p yillardan beri o‘rganilayotganini anglatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Zamon va makon muammosi, ularning xususiyatlari haqidagi fikrlar, dastavval, antik davr faylasuflari asarlarida qayd etilgan. Jumladan, Platon va Aristotel san‘atning yaratilish mohiyati haqiqiy (real) hayotga taqlid qilish ekanini; butun borliq xususiyatlarini o‘zining tafakkur olami prizmasidan o‘tkazib tasvirlashi mumkinligini ta’kidlagan. [1] Makon va zamon muammosi XVII-XIX asrlarda J.Lokk, J.Dyubo, G.Lessing, I.Gerder, I.Kant, G.Gegel asarlarida ham o‘z aksini topgan. J.Lokk kenglik va davomiylik tushunchalari bilan bog‘liq holda makon va vaqtni tadqiq etdi. U birinchilardan bo‘lib mazkur tushunchalarning ajralmas birlik ekanini ta’kidladi. J.Dyubo esa makon va zamon haqidagi qarashlarini san‘at turlarini muqoyasa qilish orqali izohlagan. Ya’ni olim rassomlik va so‘z san‘ati o‘rtasidagi chegaralarni belgilashda ularning makoniy-zamoniy xususiyatlardagi farqini asos qilib oldi. Keyinchalik uning g‘oyalari G.Lessing asarlarida rivojlantirildi. E.Kantning falsafasida esa makon va vaqt hissiy tafakkurning sof shakllari, “umuman barcha hodisalarning aprior-formal shartlari” deb yondashadi. Hegel bu tushunchalarni harakatlanuvchi materiya borlig‘ligining ob’ektiv ravishda mavjud bo‘lgan asosiy shakllari sifatida izohlaydi [3, 47-48]. Ko‘rinadiki, zamon va makon haqidagi ilk qarashlar falsafa va aniq fanlar doirasida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Yigirmanchi asrga kelib Eynshteynning nisbiylik nazariyasi paydo bo‘ldi. Olim vaqt va makon tushunchalarini ajralmas birlik, vaqt makonning to‘rtinchi o‘lchovi ekanini ilgari surdi. Bu esa adabiyotshunoslikda zamon va makon tushunchalari haqidagi nazariy qarashlarning shakllanishida katta ahamiyat kasb etdi. Natijada M.Baxtin, L.Vygotskiy, S.Eyzenshteynning asarlari katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularda ijodkor dunyoqarashining, estetik ifodasining maxsus vositalari sifatida tushuniladigan ontologik, epistemologik, adabiy asarda badiiy obrazdan uning moddiy timsoliga o‘tish nuqtayi nazaridan kategoriyalarga ajratiladi [4, 14]. Y.M.Lotman o‘z asarlarida badiiy dunyoni modellashtirishda makonning ustuvor ahamiyatini ta’kidlagan. M.Baxtin esa zamon va makon tushunchalarni o‘zaro dialektik birligi haqidagi nazariyani ilgari surdi va adabiyotshunoslikka “xronotop” terminini olib kirdi. “Adabiy-badiiy xronotopda ... vaqt tig‘izlashadi, badiiy nigohga aylanadi; makon esa vaqt, syujet va tarix harakati doirasida jadallashadi hamda kengayadi. Zamon alomatlari makonda ko‘rinsa, makon zamonda o‘lchanadi va anglanadi” [5, 43-44]

Shuningdek, badiiy zamon va makon muammosi D.S.Lixachev, N.K.Gey, S.Y.Nexlyudov, G.M.Fridlander asarlarida ham to‘liq va har tomonlama o‘rganilgan. Ular o‘z asarlarida zamon va makonning ma’nosi, funksiyalari, tuzilishi, xususiyatlarini ochib berishadi. Shu bilan birga, vaqt va makonni ajralmas birlik sifatida ko‘rib chiqadilar. Ularga ko‘ra ushbu tushunchalar bir-biriga bog‘liq bo‘lib, bir-birini aniqlaydi va umumiy kategoriya ya’ni xronotopning tarkibiy qismi sifatida ko‘riladi.

O‘zbek adabiyotshunosligida esa zamon va makon bilan bog‘liq tadqiqotlar ham talaygina. Xususan, So‘nggi yillar o‘zbek adabiyotida epik asarlarda zamon va makon masalasini yoritgan bir qancha ilmiy asarlar, tadqiqotlar yaratildi. Jumladan, S.Mirvaliyev [6], D.Quronov [7], A.To‘ychiyev [8], A.Rasulov [9], U.Jo‘raqulov [10], B.To‘rayeva [11], O‘.Nazarov [12] o‘z tadqiqotlarida badiiy zamon va makon yoki xronotop masalasiga doir qarashlarini aks ettirdilar yoki muayyan asarlar tahlilida munosabat bildirdilar.

Ushbu maqolada *tipologik, qiyoslash, biografik, psixologik* tahlil metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar orqali Nazar Eshonqul hikoyalarida badiiy makon tasviri, xususiyatlari va tiplari haqida tahlil amalga oshirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Hozirda badiiy makon shakllarining, tiplarining xilma-xillashuvi ham nasriy turning o‘ziga xos tasvir usuli va badiiy tafakkur tadrijini belgilab beradi. Hozirgi o‘zbek nasriy asarlaridagi badiiy makon muammosini o‘rganish, albatta, adabiy jarayon haqida ham xulosalar chiqarishimizga daxl etadi. Zero, nasrimizdagi badiiy makon xususiyatlari va tiplari joriy adabiyotimiz manzaralarini namoyon etadi. Bugungi zamonaviy o‘zbek nasrining yirik va o‘ziga xos uslubga ega vakili Nazar Eshonqul ijodida ham badiiy makonning turli tiplarini kuzatishimiz mumkin.

Ijtimoiy makon – inson va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni aks ettiradigan badiiy makon bo‘lib, ushbu makon orqali borliqdagi ijtimoiy, tarixiy va madaniy omillar ta’siri ochib beriladi. Shu jihatdan hamda Nazar Eshonqul hikoyalarning mavzuviiy yo‘nalishiga ko‘ra, biz ijtimoiy makon tipini *ijtimoiy-maishiy, ijtimoiy-tarixiy* va *ijtimoiy-madaniy* turlarga tasniflab, tahlil etishni maqsad qildik.

Ijtimoiy-maishiy makon. Mazkur makon turi, odatda, ijtimoiy munosabatlar asosiga qurilgan makonlarni qamrab oladi. Jumladan, uy, xona, hovli, turli jamoat joylari: ishxona, ofis, fabrika, oshxona, davlat va ommaviy muassasalar binolari, diniy muassasalar, shahar, qishloq, ko‘cha, mahalla guzari, ma’naviy-madaniy dam olish maskanlari va hokazo jamoat joylari ijtimoiy-maishiy makonni tashkil etadi.

Nazar Eshonqul hikoyalarida (qissalarida ham) ijtimoiy-maishiy makon sifatida, asosan, qishloq tanlab olinadi. Ma’lumki, qishloq – qarindosh-urug‘lar yashaydigan, odamlar bir-birini taniydigan, an’analarga, urf-odatlariga sodiq makon. Adibning “Bepoyon osmon” hikoyasi ham qishloq odamlarining andishali yuzlari, og‘ir-vazmin o‘ylari, quda-andaga, katta-kichikka hurmat-izzat tuyg‘ulari bilan jonlangan asar. Hikoya qahramonlari Oyto‘ldi va uning eri farzandsizlikdan azob chekayotgan, ammo bir-biriga muhabbat rishtalari bilan bog‘langan juftlik. Oilaning yagona qizi Bibi Oyna akasining befarzandlikda umri o‘tayotganiga jim qarab tura olmaydi. U har safar ota uyiga kelganida yangasi – Oyto‘ldiga kamsituvchi so‘zlar bilan ayamay tosh otar, hamma ayb sizda, akamni bebaxt qilyapsiz, degan iddaolarini qo‘ymaydi. Nihoyat, qayinsingil Toshkentlik bir dong‘i chiqqan shifokorning daragini keltiradi, yig‘lab-siqtab, do‘q urib, akasi va yangasini u yerga borishga ko‘ndiradi. Shundan so‘ng, bir necha yillar davomida befarzandlik g‘ami bilan yashayotgan er-xotin endi bir qarorga kelishi, aniqrog‘i, Oyto‘ldi bu uyni ham, erini ham tark etishi kerak edi. Ammo oralaridagi muhabbat

ularni ajratishlariga yo‘l qo‘ymaydi. Hikoyadagi voqealar Tersota qishlog‘ida kechadi. Hikoyadagi aka-ukalarning bir hovlida ahil-inoq yashashlari, aka o‘z bolasini ukasiga o‘g‘il qilib berishi, baobro‘ xonadonning oddiy hunarmand oilaga o‘z qizi – Oyto‘ldini uzatishi kabi tafsilotlar qishloqda odamiylik, insoniy tuyg‘ularning yuksakda ulug‘lanishini ko‘rsatadi. Ammo shuning bilan birga qishloq – birov birovga pichirlab gapirsa ham, butun boshli aholiga yetib boradigan kuchli sotsial munosabatlar bilan bog‘langan makon. Hamma bir-birini taniydigan bu kichik makonda biror sirni yashirishning imkoni yo‘q, chunki hamma bir-birini kunda-kunora ko‘ra oladi, bir-birining muammolarini yoki yutuqlarini tashqaridan ham bila oladi. Shunday ekan, hikoyada badiiy makon tabaqaviy to‘qnashuvlar emas, balki taqdir sinovlarida, odamlarning og‘ziga elak tutib bo‘lmas gap-so‘zlari, o‘tkir nigohlari qarshisida yo‘l topishga urinayotgan oilaviy munosabatlar tizimi sifatida tasvirlanadi. Darhaqiqat, “Qishloqlar – bu ijtimoiy nazorat ko‘proq bo‘lgan va an‘analar ustun bo‘lgan aholi punktlari. Farzandsizlik mavzusini yoritmoqchi bo‘lgan muallif ongli ravishda katta oilalar, qarindosh-urug‘lar birga yashaydigan, avlod davom etishi uchun farzand muhimroq bo‘lgan qishloqni tanlagan. Bu makonga farzandsiz er-xotinni joylashtirish orqali muallif hikoyaning asosini yaratgan va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarni ta‘minlagan. Bu yerda makon elementi muhim ahamiyatga ega, chunki qishloq sotsiologik va madaniy hodisalarni qo‘zg‘atadigan joy” [13:282]. Shuningdek, hikoyaga tanlangan qahramonlar ham shu mavzu va makonga ko‘ra olib kirilgan. Hikoya qahramoni Oyto‘ldi haqiqiy o‘zbek ayollariga xos fidoyilikning namunasi, erining yuzini yerga qaratmaslik uchun barcha ayblovlarga yelka tutib bergan kuchli ayol qiyofasi sifatida bo‘y ko‘rsatgan. Qahramon bilan bog‘liq tasvirlar ham ushbu fikrlarni tasdiqlaydi: “yangam Tersotaning eskicha an‘analariga, eskicha munosabatlarga hali ham sodiq qolgan obro‘li xonadonidan edi”, “o‘zining yuvoshligi, jonsarakligi, tilidan “jonim”, “jonim” tushmasligi, teng-to‘shlarimning hammasini “o‘zimning bolam” deb erkalashi tufayli barcha qishloq bolalarining ham tutingan onasiga aylangan, ...qishloqdagi har bir norasidaga mehr berishga, ko‘nglini olishga, bironta bola og‘rib, yotib qolganini eshitsa, pishiriqlaru tabibchilikdan andak xabardor bo‘lgan otasidan o‘rgangan qaynatmalarni damlab, bir pasga bo‘lsa ham ko‘rib, erkalab kelishga har qanday mahal, har qanday faslda, izg‘irinu jazirada imkon topganidan hayratga tushgan, ...oldidan o‘tgan har bir bolani uyiga olib kirib, qand-qurslar bilan siylaydigan qiyofada saqlanib qolgan bu o‘ksik ko‘ngil sohibasiga nisbatan mehrlari yanayam oshgan, men tengilarning deyarli hammasining xotirasida qishloq ko‘chalarida yor-yor aytib uzatib kelishayotganda shamol olib qochib ketgan ro‘moli izidan yugurib yurganda bo‘yni-yu ko‘ksini bezab turgan zebu gardon jilosida yuzi xuddi to‘lin oyday yorishib ketgan kelinchak bo‘lib qolgan ayol” [14:383-384] sifatida tasvirlangan. Qahramon xarakterining bunday jihatlariga ega bo‘lishi makoniy xoslik bilan bog‘liq, albatta. Zero, aksariyat qishloq ayollari oilasining, erining obro‘yini o‘ylaydigan, sabr-toqatli, kamsuqum, andishani ustun qo‘yadigan toifa bo‘lishadi. Shuningdek, bu jihatlariga parallel ravishda hikoyadagi makon ham bir ayol shaxsiyatining qurbonligi va asrab olingan bolaga bo‘lgan onalik mehrini ifodalashga xizmat qilgan. Anglaganimizdek, Oyto‘ldi obrazi

badiiy makon bilan uzviy bog‘langan murakkab xarakter. Ya‘ni ijtimoiy-psixologik jihatdan yondashganimizda Oyto‘ldining ijtimoiy-maishiy makondagi hayoti jamiyatdagi shaxslarning bahosi va jamiyatning bir shaxsdan kutishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy kretiriyalari bilan shaxsiy identitet (ehtiyoj) o‘rtasidagi qarama-qarashiliklar orqali ochib beriladi. U farzandsizlik sababi eri ekanini yashirib, oila sha‘nini saqlaydi va o‘z shaxsiy ehtiyojlarini, insoniy orzularini qurbon qiladi. Uning bu tanlovi asardagi mavjud ijtimoiy-maishiy makonni shaxsiy fidokorlik va ijtimoiy baholashni amalga oshirish maydoniga aylantiradi. Hikoya so‘ngida esa aza marosimining tasviri orqali badiiy makon avlodlar tomonidan odatlarga, an‘analarga va vasiyatga sodiqlik izchil davom ettirilayotgan joy sifatida ifodalanadi.

Ijtimoiy-tarixiy makon. “Shamolni tutib bo‘lmaydi” bizning yaqin tariximizda qorong‘u sahifalariga bitilgan sho‘ro davri totalitar siyosati va uning xalqimiz hayotidagi fojiaiy oqibatlarini haqida hikoya qiladi. Asar qishloqqa zamonaviy qiyofa berib turgan uylar va bu uylarning aksi – eski, nurab, egasining qalbiga o‘xshab to‘kilib qolgan uy tasviri bilan boshlanadi: “Yuz yildan beri tersotaliklarning g‘ururi va faxri bo‘lib kelgan, zamonaviy qilib qurilgan ravoqli uylar qarshisida yuzdagi chipqondek qishloqqa ko‘rimsizlik va keksalik bag‘ishlab turgan, noma‘lum va mudhish sinoatlarga to‘la qadim qo‘rg‘onni eslatuvchi Bayna momoning uyini xuddi unutishga va yo‘q qilishga mahkum etilgan xotiradek nihoyat buzib tashlashga kirishishdi...” [14:331] Muallif tasvir orqali eski xotiralarga, ularning uy sohibasi kabi unutilganiga ishora etadi. Bu kabi kontrast tasvirlardan maqsad qahramonning qishloq odamlariga munosabati, hatto butun borliqqa qarshiligini aks ettirishdir. Matnda uy makonining boshqa uylardan farqliligi, yakkaligi esa “dunyodan izsiz va yolg‘iz o‘tish uqubatini ko‘tarib kelgan” kampirning ham yolg‘izligini ta‘kidlaydi. Eri va o‘g‘li Zamon otboqar tomonidan otib tashlangach, momoning otboqarga, sho‘rolarga bo‘lgan nafrati quyuq bo‘yoqlarda aks ettirilgan. Qadriyatlarimizga ko‘ra, inson vafot etgach uning jasadi eng yaqin insonlari tomonidan dafn qilinadi. Momoning esa hech bir yaqini yo‘q. Bayna momoning esa Zamon otboqar tomonidan shu mavzuda izg‘ilanishi dialoglar orqali beriladi: “– Sen menga bunday qarama, – Zamon otboqar qamchisini havoda silkitar ekan. - Ering bu yerda bo‘lmasa boshqa yerda baribir o‘lgan bo‘lardi. Sen esa xavotir olma, o‘lsang itlarim ko‘madi. – Shunday deb u bo‘ribosarlarni ko‘rsatdi”. [14:334] Bu holat esa sobiq sho‘ro davrida qishloq toposiga xos mehr-oqibat, qardoshlik qiyofalarini ham burdalab tashlashga urinish bo‘lganini ko‘rsatadi. Bayna momo xarakteridagi nomus, oriyat, o‘zbeklarga, ko‘proq qishloq odamlariga xos bo‘lgan birdamlikni qadrlashining kuchi uni yillararo o‘zgargan qishloqdoshlaridan-da uzoqlashtirib qo‘ydi. Asarda momo nutqi uning xarakteri va u yashaydigan makon bilan chambarchas bog‘liq. Muallif ushbu xarakterni shakllantirishda ayni shu jihatlarga ko‘proq urg‘u beradi. Momo uyidagi detallar ham shunday vazifaga xizmat qilgan. Hikoya matnida badiiy vaqt (zamon) ikki xil sur‘atda kechgandek tasavvur uyg‘otadi: “Tersotaliklar endi aeroplanlar haqida gaplashishardi. Ular zamonning alg‘ov-dalg‘ovlariga g‘arq bo‘lgan, hayotlarida yuz berayotgan yangiliklarni hazm qilib ulgurmasdi. Yillar bilan birga hamma narsa o‘zgarar, faqat Bayna momogina uni sezmas, go‘yo uning uchun vaqt o‘sha holicha qotib qolganday, uni hamon o‘sha

ellik yil oldingi - eri va o'g'lining o'ligini askarlar tepkilab o'tishgan ustun oldidan topish mumkin edi" [14;333]. Mazkur parchadan texnika taraqqiyotining odamlar hayoti, dunyoqarashi va qadriyatlariga bo'lgan "hujumi" muayyan makonning ham, odamlar fe'l-atvorining ham o'zgarishiga sabab bo'layotganini anglash mumkin. Hikoya muayyan makon, unda kechayotgan voqea-hodisalar qahramonning ichki va tashqi tashkillanganiga, zamonning shiddatiga hamda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning erksizlik, qaramlik ko'rinishida bo'lganiga ishora etadi. Qishloq ayoli, o'zbek onasi qiyofasi makonga xos xususiyatlar, belgilar bilan yorqin tasvirlanadi.

Asar syujetidagi kontrast – Zamon otboqarning to'yga taraddudi tasviri bilan Bayna momoning u tufayli yigirma yillik azoblariga azador qiyofasi tasviri hikoya voqealari fonida oq-qora bo'yoqlarning yanada konkretlashishiga xizmat qilgan. Hikoyada qo'llanilgan ramzlar, ramziy ishoralar esa nafaqat voqelikni teranlashtirgan, balki badiiy adabiyotimizning tafakkur tadrijini ham belgilagan, deyishimizga imkon beradi. Jumladan, Bayna momoning kun bo'yi uyiga kelmay "...allamahal, oy atrofni sutday yoritganda sharpaday" kirib kelishi, "to mirshablar so'rab kelmaguncha" uydan chiqmasligi, o'limidan so'ng sandig'idan Zamon otboqarning kesib olingan o'nta barmoq suyaklari topilishi kutilmagan burilish yasagan. Hikoyadagi bunday burilish zamoni badiiy makon va detallar uyg'unligida yanada ravshan tasvirlangan. Hikoyadagi makon – Tersota qishlog'i manzaralari esa Bayna momoning va uning nazdida xalq bo'lmagan olomonning qarama-qarshi tasviri fonida beriladi. Bu kontrastlik badiiy makonning ham murakkab tasvirini ifodalashga yo'naltirilganini ko'rsatadi.

Tabiiy-geografik makon. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, odatda, shahar makoni urbanizatsiyalashgan, texnologiya yutuqlaridan salmoqli foydalanayotgan, chuqur ijtimoiylashgan makondir. Shovqinli shahar ichidagi bog'lar, xiyobinlar, ko'llar, daryolar esa sokin, iliq; muallif uchun ham, qahramon uchun ham inson ruhiyatining tabiiy va nozik qirralarini anglatishga, anglashga imkon beruvchi makonlardan biridir. Nazar Eshonqulning "Yalpiz hidi" hikoyasida bog' lokusi qahramonning bolalik xotiralari bilan uyg'unlik kasb etadi. Hikoya qahramoni Samandarning kechagi kuni va bugunini tutashtirgan hovlisidagi mo'jaz bog' uning ruhiyatini, o'tmishini ifodalashda vosita bo'lib ximat qilgan. Tong saharda taralgan yalpiz hidi uning xayolida bolalik chog'larini, ota-onasini va onasining yalpiz solingan sho'rvasining ta'mini yodiga soladi. Xotiralarning bu tarzidagi zanjiri qahramonning murakkab ruhiyatini belgilab bergan. Muallif qahramonni tasvirlar ekan, inson borlig'ining eng murakkab ruhiy qirradi – ongosti sezimlarini berishga e'tibor qaratadi. Ya'ni Freydning ongosti nazariyasiga ko'ra, "**biz ongimizni nazorat qila olamiz, lekin ongostimizda** qanday ma'lumotlar saqlanishini bilmaymiz; bizning ruhiy osoyishtaligimizga tahdid soladigan barcha bloklangan xotiralar aynan unda joylashgan" [16]. Nazar Eshonqul ham qahramonini yaratishda go'yo ruhshunos kabi yondashadi: "U, balkim, bir hafta oldin qishlog'ining chetidagi to'qayda o'sadigan bo'liq yalpizlarni eslagan va so'ng unutgani uchun o'sha kuni yuzaga chiqar-chiqmas yana yashringan – hali o'zi ham nima deb atashni bilmagan botiniy tuyg'ular va xotiralar bugun kitob o'qib yotganida o'z-o'zidan shuurini band etib, bir zum suvga yashiringan po'kakdek

xayoliga lip etib qalqib chiqqan-u unga yalpiz solingan sho‘rva hidini eslatgandir?” [14:284] Bir hafta avval qahramon ongostiga qayd etilgan tasvir va hid detali uni olis bolaligiga olib boradi.

Hikoyadagi asosiy makon Samandarning uyi va uning yonidagi bog‘ bo‘lsa-da, asarda bog‘ va uning tabiatiga urg‘u beriladi. Chunki bog‘ Samandarning nafaqat ruhiy dolg‘alarini, balki shahar kishisining kundan-kundan tabiiylikka, yashillikka bo‘lgan ehtiyojini ifodalaydi. Qurilish inshootlari bilan to‘layotgan shahar ichidagi xiyobon va undagi qator tiziltirib ekilgan gullar ham Samandar uchun soxta bo‘lib ko‘rinadi. Uning nazdida hovlisidagi bog‘ garchi qarovsiz bo‘lsa ham, o‘z holicha gurkirayotgan, bag‘rida qanday o‘simlik o‘sishini o‘zi hal etayotgan haqiqiy tabiat timsoli sifatida gavdalanadi. Bog‘, shuningdek, Samandar va uning rafiqasi o‘rtasidagi nozik munosabatlarni mustahkamlovchi vosita bo‘lib xizmat qilgan. Samandar, uning oilasi bu bog‘da oilaviy munosabatlarning qadriyatlarini ham birga ulg‘aytirishayotgani anglashiladi. Asardagi bog‘ makoni tabiat inson hayotining bir qismiga aylangan, makon va xotira uyg‘unlashgan, o‘ziga xos, alohida, mustaqil makon tarzida tashkillangan. Bog‘ muayyan hududning zamonaviylashuviga, urbanizatsiya jarayoniga qarama-qarshi qo‘yiladi.

Psixologik makon. Bunday makon asarda qahramonlar ruhiyatini tasvirlashga, inson deb atalmish murakkab borliq siyratini ochib berishda vosita bo‘lib xizmat qiladi. Adabiyotshunos Yu. Seleznevga ko‘ra, “psixologik makon... badiiy asar doirasida qahramon xarakterining nozik ichki harakatlarini ochib berish vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu xarakterning turli vaziyatlarda namoyon bo‘lishiga bevosita ta’sir qiladi” [15:62-63]. Nazar Eshonqulning “Ochilmagan eshik” hikoyasida ham makon inson qalbining tebranishlarini aks ettirishga safarbar etiladi. Hikoya qahramoni kelinchakning jufti bilan o‘rtalaridagi sovuq munosabat oxir-oqibat uning o‘z joniga qasd qilishi bilan yakunlanadi. Psixologik makon yozuvchining “Sharpa”, “O‘pqqon” kabi asarlarida ham voqelik kechgan asosiy makon vazifasini bajaradi.

XULOSA. Nazar Eshonqulning deyarli barcha asarlarida sobiq sho‘ro tuzumi va mafkurasining, erksiz jamiyatning tasvirini ifodalovchi makonlar talay. Bu makonlar esa asar mazmuni va g‘oyasi, muallif niyati bilan uzviy aloqador. Bunday makonlarning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini tavsiflash orqali ijodkor uslubi va mahorati haqida ham muayyan xulosalar chiqariladi. Nazar Eshonqul hikoyalaridagi makon ijtimoiy, ijtimoiy-tarixiy, ramziy-metaforik, tabiiy-geografik, psixologik tiplarga ega. Makonning bunday shakllari yozuvchi yashgan davr, muhit va joy ya’ni muallif biografiyasi bilan uzviy aloqador. Bu kabi jihatlar esa boshqa bir alohida tahlilni talab etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Arastu. Poetika. Axloqi kabir.– T: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. – 352 b.
//Arastu. Poetics. Great Ethics. - T: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2018. - 352 p

2. Локк Д. Избранные философские произведения: В 2-х томах. Том 1. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 734 с. // Locke J. Selected Philosophical Works: In 2 volumes. Volume 1. – М.: Sotsekgiz, 1960.
3. Фаликова Н.Э. Хронотоп как категория исторической поэтики // В кн.: Проблемы исторической поэтики. – Петрозаводск: ПГУ, 1992. – С. 45-58. // Falikova N.E. Chronotope as a category of historical poetics // In the book: Problems of historical poetics. – Petrozavodsk: PSU, 1992. – pp. 45-58.
4. Слепухов Г.Н. Художественное пространство и время как объект философско-эстетического анализа. Автореф. дис. канд. – М., 1979. – 21 с. // Slepukhov G.N. Artistic space and time as an object of philosophical and aesthetic analysis. Abstract of dissertation. – М., 1979. – 21 p.
5. Baxtin M. Romanda zamon va xronotop shakllari. – T: Akademnashr, 2015. – 288 b. // Bakhtin M. Forms of time and chronotope in the novel. – T: Akademnashr, 2015. – 288 p.
6. Mirvaliyev S. Roman va zamon. – Toshkent: Fan, 1983; // Mirvaliyev S. Novel and time. – Tashkent: Fan, 1983
7. Quronov D. Cho‘lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq, 2004; // Quronov D. Poetics of Cholpon's prose. – Tashkent: Sharq, 2004;
8. Rasulov A. Badiiylik – bezavol yangilik. – Toshkent: Sharq, 2007; // Rasulov A. Artistry - an eternal novelty. – Tashkent: Sharq, 2007;
9. To‘ychiyev A. O‘zbek romanlarida makon va zamon. – T: Mumtoz so‘z, 2009; // To‘ychiyev A. Space and time in Uzbek novels. – T: Mumtoz so‘z, 2009;
10. Jo‘raqulov U. Nazariy poetika masalalari: Muallif. Janr. Xronotop. – T: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2015; Alisher Navoiy «Xamsa»sida xronotop poetikasi: Filol. fan. dokt. diss. – Toshkent, 2017; // Jurakulov U. Issues of Theoretical Poetics: Author. Genre. Chronotope. – T: NMIU named after Gafur Gulyam, 2015; Poetics of chronotope in Alisher Navoi's "Khamsa": Philol. science. doctoral diss. – Toshkent, 2017.
11. To‘rayeva B. Tarixiy romanlarda badiiy zamon muammosi. Filol. fan. fals. dokt...diss. – Toshkent: 2018; // Turaeva B. The Problem of Artistic Time in Historical Novels. Philol. science. phil...diss. – Toshkent: 2018.
12. Nazarov O‘. Omon Muxtor romanlarida badiiy xronotop muammosi: Filol. fan. fals. dokt...diss., 2018. // Nazarov U. The problem of artistic chronotope in the novels of Omon Mukhtar: Philol. science. 2018.
13. Ulviye Topçu Öztürk. Nazar Eşankul’un seçilmiş hikâyelerinde dil ve üslup incelemesi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. – Denizli, 2019. – S: 233. // Ulviye Topçu Öztürk. Language and style analysis in selected stories of Nazar Eşankul. Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Master Thesis. – Denizli, 2019. – P: 233.
14. Eshonqul N. Saylanma: I tom. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 512 b. // Eshonkul N. Election: Volume I. – Tashkent: Akademnashr, 2022. – 512 p.
15. Селезнев Ю.И. В мире Достоевского. – М., 1980. – 376 с. // Seleznev Yu.I. In the World of Dostoevsky. – М., 1980. – 376 p.
16. <https://psy.pinpo.ru/news/teoriya-bessoznatelnogo/>